

РЕЦЕНЗИЯ

на трудовете на гл. ас. д-р Камен Станев,
единствен участник в конкурса за ДОЦЕНТ по професионално направление 2.2.
История (История на България) за нуждите на секция „Кирило-Методиевски извори
и традиции” – Кирило-Методиевски научен център при Българската академия на
науките

Рецензент: доц. д-р Ангел Николов, СУ „Св. Климент Охридски”

Познавам колежата Камен Станев и следя неговото научно развитие от времето (2005 – 2008 г.), когато той беше докторант по Средновековна българска история в Историческия факултет СУ „Св. Климент Охридски” и успешно написа и защити под научното ръководство на проф. д.и.н. Петър Ангелов своята докторска дисертация “Миграционните процеси в Първото българско царство (по писмени данни)”. Още в този дисертационен труд и в първите си статии Камен Станев демонстрира своето умение да изследва процесите и събитията от ранносредновековната българска история въз основа на една прецизна съпоставка между не твърде многобройните писмени извори и все по-изобилните, макар и често не подлежащи на еднозначна интерпретация свидетелства на археологията.

Веднага трябва да се подчертае, че през последните десетина години колежата Станев е участвал не само в редица научни конференции в страната и в чужбина, но и в множество археологически разкопки и теренни проучвания в Пловдив и на редица обекти в Южна България. Наред с това, през периода 2010-2012 г. той натрупа ценен административен опит в качеството си на регионален инспектор към Главна дирекция Инспекторат за опазване на културното наследство при Министерството на културата. Всичко това разкрива К. Станев като един отлично подготвен историк, който отдавна е обвързал своята изследователска дейност преди всичко с теренните проучвания в областта археологията, историческата география и етно-демографските процеси в българските земи през епохата на Средните векове.

Изложеното дотук се подкрепя от представените от кандидата материали: той е автор на една монография и на 40 статии и научни съобщения, 16 от които са написани в съавторство. Тук ще отразим нашите наблюдения само върху онези публикации на К. Станев, които имат пряко отношение към настоящия конкурс и са направени след защитата на неговия докторат (1 монография, 14 самостоятелни статии и 14 статии в съавторство). Част от статиите отразяват текстовете на доклади, представени през 2009-2015 г. (общо 10 участия в международни и национални научни конференции през този период в София, Истанбул, Пилзен, Шумен, Велико Търново, Асеновград).

На първо място ще спрем нашето внимание върху монографичния труд „Тракия през ранното средновековие“, Изд. „Фабер“, Велико Търново, 2012, 207 стр. В *Предговора* К. Станев ясно прецизира предмета на своето изследване, а именно – промените в етно-демографската и политическата картина в земите между Стара планина, Родопите, Сакар, Странджа и Черно море през периода между края на VI и началото на X в. Едва ли бихме могли да се усъдним в научната значимост на избраната от автора проблематика, доколкото тя до голяма степен се свежда до това как гореописаните територии в рамките на около две столетия постепенно били

вписани и приобщени към политическото и културното пространство на ранносредновековната българска държава.

Изложението е структурирано в седем глави.

Първа глава е посветена на положението на Тракия през епохата на късната античност, като накратко са представена римските поселищни, административни и църковни мрежи в земите на юг от Стара планина с особен акцент върху градските центрове и особено върху демографските процеси, развитието на които било белязано от постоянния приток на твърде разнородни по своя произход групи население от различните краища на Римската империя. Не предизвиква възражения основната теза на К. Станев, че към VI в. населението на областта „представлявало една изключително сложна смес от етнически групи, които били в различна степен на интеграция – от траки, гърци и потомци на римски колонисти, до току-що заселили се варварски федерати, чиято лоялност се крепяла единствено на парите и даровете, отпускани им от централната власт“ (с. 11). Напълно подкрепям категоричното становище на автора, че през тази епоха траките постепенно се обезличили в културно отношение и в края на краищата изгубили своята етническа идентичност, не малка роля за което изиграло налагането на християнството. Отбелязаното от К. Станев изчезване на траките като етническа категория от писмените извори, както и тяхната „археологическа недоловимост“ още към VI в. подсказват, че концепцията за асимилацията на тракийското население като съществен елемент от етноинтеграционните процеси, довели до появата на средновековната българска народност, би могла да бъде ревизирана (което не означава да бъде напълно отхвърлена) като се изхожда от съвременното състояние на научните изследвания.

Втората глава, посветена на последиците от аваро-славянските нашествия от края на VI – началото на VII в., дава допълнителни аргументи в полза на току-що направената констатация. Основната теза на автора е, че въпросните нашествия, които приключили с обсадата на Константинопол през 626 г., лишили Византия от контрол над вътрешността на Тракия и тази област коренно променила своите демографски характеристики вследствие на мащабните човешки загуби, отвлеченията и миграцията на население към по-безопасни зони на империята. Това заключение се основава върху анализ на писмените свидетелства, подплатени с изобилен археологически материал, чието обобщаване показва, че около началото на VII в. са били опустошени и изоставени практически всички тракийски крепости и градове (вкл. Филипопол, Диоклецианопол и Берое), с изключение на някои от тези по крайбрежието на Черно море – Месемврия, Анхиало и Созопол (с. 20-39). Уместно и важно е уточнението на К. Станев, че практически същата съдба спходила земите на север от Стара планина, Родопите, Софийско и долината на р. Струма, както и земите на днешна Р. Македония (с. 26-27, 57). Разрушена била и църковната структура, за което свидетелства унищожаването на практически всички ранновизантийски християнски храмове в земите на Тракия, както и фактът, че в заседанията на вселенските събори през VII – VIII в. участвали епископите на крайморските градове, но не и представители на епархиите във вътрешността, които по-скоро формално продължавали да фигурират в списъците на Константинополската патриаршия.

Интерес представлява анализът на оцелялата през средновековната епоха късноантична топонимия, която според К. Станев представлява незначителен процент от всички известни късноантични топоними и следва да се разглежда като свидетелство за „пълното обезлюдяване на областта и значителен хронологически

хиатус между късноантичното и средновековното население“ (с. 45), продължил от началото на VII до края на VIII в. (с. 53) На този въпрос авторът е посветил и отделна статия (№ 20 от списъка с анотациите, всички статии на кандидата нататък се указват според прокараната там номерация). Наред с това, през същия период в Тракия (с изключение на крайбрежните градове) отсъстват напълно колективни монетни находки, надписи и оловни печати (с. 53-56). В края на краищата авторът сумира доста експресивно наблюденията си по следния начин: „Тракия посрещнала ранното средновековие като една истинска пустош, сред която стърчали самотно обгорелите зидове на стотиците опожарени и изоставени крепости, градове, църкви и манастири“ (с. 56-57).

Редно е да отбележим признанието на К. Станев, че тезата за пълното обезлюдяване на Тракия може да изглежда много пресилена, но тя има свои застъпници и намира потвърждение в археологическите разкопки през последните десетилетия (с. 57). Що се отнася до съдбата на късноантичното население, авторът все пак уточнява, че „вероятно тук-там са оцелели отделни изолирани анклави, но те не са били фактор от демографско и политическо естество“ (с. 56).

Следва да отбележим, че наблюденията на К. Станев биха могли да намерят редица паралели или уточнения в проучванията на Г. Грозданова, отразени в нейния все още непубликуван докторат, написан под научното ръководство на С. Ангелова.¹ Така например, в някои случаи (особено ще се отнася до развитието на определени керамични форми) авторката е склонна да открие директно взаимодействие между традициите на местното късноантично население и тези на придошлите от север славянски заселници (с. 116, 191). Подобно на К. Станев и тя поддържа тезата, че след началото на VII в. процесите в северните, централните и западните част на Балканския полуостров не са били контролирани от византийската администрация, чието присъствие във вътрешността на Тракия е осезателно доловимо около началото на IX в. (с. 188). Реторичният въпрос на Г. Грозданова „дали в действителност става дума за тотално обезлюдяване или е налице една в значителна степен лишена от диагностициращи артефакти култура“ (с. 197) звучи като едно предупреждение на този етап да бъдат избягвани крайните обобщения, основани върху слабо познатата материална култура от епохата на „тъмните векове“.

Трета глава е посветен на Тракия през периода от началото на VII до средата на VIII в. На първо място, тук са разгледани редица конкретни писмени данни и археологически свидетелства в подкрепа на тезата, че в рамките на периода вътрешността на Тракия останала извън директния контрол на империята (с. 58-69). Нататък К. Станев поставя въпроса дали Тервел наистина е получил от Юстиниан II областта Загора и го разрешава негативно в духа на изказаната още през 1960 г. от Г. Цанкова-Петкова теза, че „Милеона“, с който е обозначена българо-византийската граница в договора от 716 г., следва да се идентифицира със стария римски път от Анхиало – Кабиле – Берое – Карасура. Наред с това, той интерпретира (следвайки В. Бешевлиев) искането на българите да получат данък от Византия за построените през 756 г. крепости като свидетелство, че договорът от 716 г. е забранявал на ромеите да изграждат крепости в Тракия, за да стигне до следния интригуващ извод: „земите на запад от черноморското крайбрежие и на север от Одрин..., които били дадени на Византия, оставали една огромна пуста и безлюдна област, която поради липса на

¹ Грозданова, Г. Населението на Южна България VI-IX в. (по археологически данни). Дисертация За присъждане на научната и образователна степен „доктор“. София, 2011.

крепости в нея, не можело да се използва пълноценно като база за бъдещи нападения срещу България“ (с. 72).

Нататък авторът се спира на въпроса за славянските поселения в Тракия през VII-VIII в., като съпоставя малобройните писмени извори с достъпните към момента археологически материали. К. Станев смята, че славянското присъствие по това време е доста ограничено и може да бъде локализирано най-вече в Одринска Тракия, района около Сакар и в Източните Родопи (с. 74).

Авторът предлага и една интересна интерпретация на гроба от с. Гледачево (Радневско), който е отнасян към края на VII – началото на VIII в., а инвентарът му намира паралели както с предмети от съкровищата от Врап и Ерсек, така и с няколко погребения в околностите на Плиска и във Влашката равнина. К. Станев смята, че младият мъж и трите деца, погребани край Гледачево (което попада в зоната на средновековната област Загоре) едва ли са били прабългари. Основният му довод за това е приложението тук погребален ритуал, който носи някои черти, нехарактерни за типичните прабългарски погребения, особено що се отнася до сплесканото златно копче, поставено в устата на мъжа, колана с апликации и др. (с. 78-81) Струва ми се, че въпросът за етническата интерпретация на това погребение все пак си остава неясен, доколкото самите прабългари са представлявали нееднородна общност и това само по себе си е предпоставка за появата на вариации в погребалния ритуал, особено ако става дума за покойници от благороден произход.

В *Четвърта глава* са проследени в хронологическа последователност етапите на византийската реконкиста в Тракия през периода 756-812 г., както следва:

Ромейска колонизация от 756 г. К. Станев анализира едно арменско (Гевонд) и две византийски (патр. Никифор и Теофан) известия, които описват как Константин V се заел да строи градове в Тракия и заселил там сирийци и арменци. Основателно К. Станев свързва тази колонизация на пограничните райони с доведено от изток население не само със стратегическите планове на императора да подготви една бъдеща военна кампания срещу България, но и със стремежа му да намали влиянието на иконопочитателите в Тракия (с. 88). Подобна гледна точка е развита в една кратка, но съдържателна статия на Елеонора Кунтура, която е убягнала от вниманието на автора.² Гръцката изследователка е привлякла епархийските списъци от VIII в., които са отразени по стари издания и с недостатъчна прецизност в т. 3 на ГИБИ (с. 189-196), за да установи едно рязко увеличаване на броя на тракийските епископии, което най-вероятно отразява активната дейност на Константин V по възстановяването на византийския контрол над Тракия. Въз основа на този материал донякъде би могла да се прецизира тезата на К. Станев, че през 756 г. покрай границите с България не е било реализирано мащабно строителство и масово заселване на колонисти, а по-скоро се касае за изграждане на изолирани военни бази (крепостта Маркели край Карнобат и крепостта до с. Изворово, Харманлийско), докато същинското заселване на сирийци и арменци следва да се свърже с Одринска Тракия (с. 92).

Ромейска колонизация от 778 г. Според К. Станев тя обхванала същите райони, които били обект на колонизацията през 756 г., и имала за цел да се уплътни местното ромейско население.

Реконкиста през 784 г. Авторът смята, че едва при обиколката на императрица Ирина заедно със сина ѝ са били възстановени градовете и крепостите във вътрешността на Тракия, измежду които Теофан е отбелязал само Филипопол и

² Kountoura E. New Fortresses and Bishoprics in 8th Century Thrace. – Revue des études byzantines, 55 (1997), 279-287.

Берое; укрепен бил също Анхиало (отново според Теофан), а археологическите материали позволяват да се допусне, че по това време са били възстановени запустелият дотогава Дебелт, намиращият се наблизо Перамокастел (край гр. Средец), а вероятно и Констанция (до гр. Симеоновград) (с. 94-96). Установяването на византийския контрол над цяла Тракия, обособена скоро след това в тема Македония, станало предпоставка за една мащабна колонизационна политика, доколкото археологическите разкопки свидетелстват за оживяването на редица градове и крепости, някои от които фигурират в списъците на епископите от Седмия вселенски събор в Никея през 787 г. и в прабългарските надписи от началото на IX в. (с. 97-104); Теофан Изповедник дава и някои сведения за възстановяването на крепостта Маркели през 792 г. и за заселването на ромеи в Тракия през 807, а вероятно и през 810 г. (с. 96-97). К. Станев допуска също, че „в края на 808 или началото на 809 г. ромеите успели да възстановят властта си върху Сердика“, което провокирало хан Крум да превземе града през 809 г., но тази хипотеза, изразена и в отделна статия (№ 8), не се основава върху директни сведения (с. 108).

Пета глава е посветена на Тракия през периода 812-837 г. В първия раздел е направен обзор на военните действия между българи и ромеи след разгрома на Никифор I през 811 г. и пренасянето на сблъсъка между двете държави на юг от Стара планина. Целта на България била преди всичко „пълно ликвидиране на резултатите от ромейската реконкиста в Тракия“ (с. 113). Подробно са анализирани двата основни аспекта на провежданата от българите в окупираните от тях територии политика – отвеждането на големи маси от местното ромейско население във вътрешността на Българското ханство, определено като „етническо прочистване“ (с. 113-116, 147) и колонизацията на славянобългарско население в крайбрежната област (с. 116-120). В частност, в тази светлина е интерпретирана третата глава на договора от 816 г., като визираните там „славяни, които не са подчинени на императора в крайбрежната област“ са свързани със северите (с. 119) – една интересна хипотеза, която К. Станев е изложил и в своя отделна статия (№ 17). Третият раздел на тази глава е посветен на териториалните и етно-демографските промени, свързани с мирния договор от 816 г. Тук заслужават отбелязване наблюденията на автора относно трасето на граничната линия от Констанция по посока към Чирпанските възвишения (с. 123), демилитаризацията на граничната зона (с. 124) и важното стратегическо значение на неголямата българска територия на юг от р. Марица, която позволявала на българите да контролират най-удобните комуникации между Адрианопол и останалия във византийски ръце Филипопол (с. 124-125). Нататък е направен полезен обзор на археологическите материали, които отразяват възстановяването на византийската администрация в тракийските земи, останали под контрола на империята (с. 126-133), както и заселването на славянобългарско население в българските земи на юг от Стара планина (с. 133-139). Правдоподобно е предположението, че административният център на присъединената към България част от Тракия (областта Загоре) е била крепостта Туида край гр. Сливен (с. 136) – един интересен проблем, върху който авторът се е спрял отново в своя наскоро публикувана статия (№ 25). Напълно основателно К. Станев отбелязва, че военните действия през 812-813 г. и подписания през 816 г. мирен договор не само ликвидирали до голяма степен резултатите от започналата през 756 г. византийска реконкиста, но и положили началото на трайното политическо и етническо овладяване на Тракия от страна на българите (с. 138). Последният раздел на тази глава представя политическите и етно-демографските промени, настъпили в резултат на българо-византийската война през

836-837 г., когато Пловдив и цялата западна част на Горнотракийската низина били присъединени към България (с. 139-141).

Шеста глава е посветена на териториалните и демографските промени през 863-864 г. На първо място е разгледан въпросът за византийската окупация (с не много ясна хронология) на областта Загора и връщането ѝ – с изключение на крайбрежните градове – под български контрол след подписването на дълбокия мир около края на 863 г. (с. 142-147). Анализирани са протеклата през втората половина на IX в. византийска реколонизация в зоната на крайбрежието, района на Сакар и Източните Родопи. Изтъкнати са редица доводи срещу хипотезата, че Филипопол е останал във византийски ръце докъм началото на X в. (с. 151-154), маркирана е и започналата през 864 г. нова вълна на заселване на славянобългарско население в земите на юг от Стара планина (с. 155-156).

Седма глава е посветена на Тракия в края на IX – началото на X в. Авторът е проследил писмените извори и археологическите материали, които показват, че Горнотракийската низина заедно с Филипопол останали в български ръце до 970 г. (с. 157-160). Някои наблюдения по въпроса К. Станев е изложил и в своя статия (№ 14). Въз основа на керамика и монетни материали се приема, че през управлението на Симеон I крайбрежната област с градовете Месемврия, Анхиало и Дебелт е била присъединена към България и това завоевание получило юридическо признание чрез договора от 927 г. (с. 160-163). Авторът допуска също, че в Тракия около края на IX в. е било заселено славянобългарско население от опустошените от унгарците земи на север от Долния Дунав, както и намерило убежище в България население от загиналата в началото на X в. Великоморавия (с. 164-167). В основни линии авторът е изразил своите тези по въпроса в статия от 2008 г. (№ 10), но изложението в монографията е обогатено с редица интересни детайли. Накрая К. Станев прави подробен обзор на многобройните старобългарски селища от този период и стига до извода, че към края на IX – началото на X в. Тракия била овладяна напълно не само политически, но и етнически и в тези земи до 970 г. протекли процеси, аналогични с тези в останалите български земи, а именно – сливането на славяните и българите в един народ (с. 172).

Разгледаната монография на К. Станев съдържа редица ценни научни приноси и интересни наблюдения, които тепърва ще бъдат анализирани и оценени в нашата историография. Важно е да се отбележи, че авторът е изградил и системно е следвал при написването на своя труд една методология (отразена и в негови отделни по-панорамни публикации, напр. № 18, 20, 21), която е ориентирана преди всичко към апробиране и преоценка на писмените извори въз основа на съпоставката им с достъпния днес археологически материал, с акцент върху монетната циркулация, наличието или отсъствието на печати и официални надписи, керамика, погребения и т. н. Разбира се, получените резултати в някои случаи будят известни въпроси, доколкото сравнително оскъдните писмени свидетелства запазват мълчание по редица ключови проблеми, които археологията не би могла да разреши със своя изследователски инструментариум. По-същественото е, че К. Станев се е постарал да анализира съдбата на ранносредновековна Тракия през призмата на един интердисциплинарен системен подход, който несъмнено ще стимулира по-нататъшните историко-археологически проучвания, свързани с демографските процеси, културата и регионалното развитие на Средновековна България.

Убедеността ми в това е обусловена и от редица интересни публикации на К. Станев от последните години, посветени на разнообразни въпроси извън

проблематиката на хабилитационния му труд, като миграциите на българско население от Тракия към Северна България в края на XII и началото на XIII век (№ 24), динамиката в развитието на поселищната система между северната периферия на Родопите и р. Марица в края на XII – XIV в. (№ 26), локализацията на средновековния Влиснос (№ 16), връзката между похода на Алексий I Комнин срещу печенегите в Дръстър и споменаването на Ветрен в една интерполация към старобългарския превод на Псевдо-Методиевото „Откровение“ (№ 23), отгласите на средновековни исторически събития в народните песни (№ 13) и др.

Наред с това, през периода от 2009 г. насам К. Станев е съавтор на 10 публикации, които отразяват участието му в работата на различни археологически екипи, провели спасителни и редовни разкопки на обекти в гр. Пловдив и с. Драгойново (общ. Първомай): № 27-30, 32, 34-37, 40. От особен интерес са 3 негови статии, основани върху археологически материал, които са посветени на ранносредновековната керамика от Пловдив (№ 31, в съавт. с И. Топалилов), двата прабългарски гроба от Пловдив, открити през 2008 г., които са първото материално свидетелство за прабългарско присъствие в града след превземането му от Маламир през 836 г. (№ 38, в съавт. с И. Топалилов) и каменните кариери на римския Филипопол (№ 33, в съавт. със З. Димитров). В приложения към документацията на конкурса списък на забелязаните цитирания фигурират 37 заглавия, което свидетелства, че неговите публикации вече са привлекли вниманието на историци и археолози не само от България, но и в чужбина.

Изложеното дотук относно цялостната научно-изследователска дейност на кандидата и високата научна стойност на представените за конкурса трудове ми дава основание да изразя своето категорично мнение, че гл. ас. д-р Камен Станев притежава необходимите качества за придобиване на научното звание „доцент“.

София, 14. 02. 2016 г.

Рецензент:

доц. д-р Ангел Николов